

ПРОБЛЕМА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ 20-Х – 30-Х РР. ХХ СТ. У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Питання формування, функціонування в умовах іномовного оточення української діаспори за останній час займає чільне місце у дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. І це закономірно, адже українська діаспора у світах складає не менше 20 млн. чоловік. Тільки на останній III Всесвітній форум українців у Київ наприкінці серпня 2001 р. прибули делегати із 42 країн – США і Росії, Канади і Казахстану, Великобританії і Білорусії, Аргентини і Грузії, Польщі і Молдови. Ними були провідні громадські і політичні діячі, учені і письменники. Органічними доповненням до Всесвітнього форуму став фестиваль мистецтв, на якій з'їхалося 750 українців з “далекого” і “близького” зарубіжжя, що представляли “західну” та “східну” діаспори.¹ Це стало переконливою демонстрацією чисельності українства, його вікового устремління до збереження рідної мови, культури, потягу до життєдайних джерел альма – матері України.

Зауважимо, що серед багатьох робіт з проблем української діаспори, чимало присвячено східній діаспорі. Дослідження її розпочалися вже у другій половині XIX ст. і однією із перших була робота Ефименка П.О., що появилася у журналі “Основа” у 1861 р.² Про потяг до дослідження етнічних українців засвідчує робота Перетятковича Г.І., опублікована в працях VI Археологічного з'їзду, що проходив у 1884 в Одесі.³ Немало сторінок присвячено українцям у роботі Ден В.Э., що вийшла у 1902 р.⁴ Ці та ін. роботи істориків того часу в основному торкалися проблем колонізації, участі українського населення в освоєнні нових земель і територій Росії.

Період 20 – 30х рр. у дослідженні української діаспори Російської Федерації у першу чергу позначається працями сучасників: як істориків – фахівців, так і практичних працівників, державних діячів. Регіональна проблематика у дослідженні українців у різних регіонах присутня у працях

Г. Комісарова, що вивчав населення Башкірреспубліки⁵, Ф.А. Фіельструпа, що досліджував етнічне населення Приуралля⁶, С.Ф. Ташкіна, що дав характеристику народностям Приволзько – Приуральського краю⁷. Особливо слід відзначити працю З. Островського, котрий у своїй роботі подав велику кількість фактичного матеріалу про стан українізації в Російській Федерації. Однак слід відзначити що у багатьох випадках на ній як і багатьох інших позначилися ідеологічні парадигми того часу.⁸

Пальма першості у дослідженні українського етнічної групи Російської Федерації у послідуючі роки належить російським історикам. Більш інтенсивно вони вивчали українську меншину наприкінці 70-х - початку 80-х рр. Ці дослідження у більшості торкалися етнографічних, демографічних проблем. Це насамперед праці Бежковича О.С,⁹ Брянцевої Л.Й.,¹⁰ Брука С.Й., Кабузіна В. М.¹¹ Послідовно і ґрунтовно досліджував українську меншину Башкирії, наприклад, В.Я. Бабенко. З 1983 по 1994 він опублікував з цієї проблеми більше десятка робіт, захистив дисертацію кандидата історичних наук. Найбільш ґрунтовна з них вийшла у 1992 р.¹²

Варто зазначити, що у роботах цього періоду спостерігаються підходи, котрі обходили гострі кути і були вигідні як державним так і політичним структурам. Характеристика міжнародних відносин здебільшого зводилася до кількох штампованих проблем, що ідеологічно обґрунтовували висунуті концепції, як то “радянський народ” і та ін. Як бачимо, замовчування існування проблем у міжнародних відносинах вибухнуло у 1991 році, появою незалежних держав на території СРСР.

По – іншому велися дослідження проблем української меншини Російської Федерації західними істориками. В абсолютній більшості їх пошуки зводилися до того, що офіційна влада, прикриваючись гаслами “пролетарського інтернаціоналізму”, “єдності культур”, веде політику русифікації, що згубно впливає на долю українського населення. Ця ідея пронизує, зокрема, праці В. Кубійовича¹³, М. Марунчака¹⁴, Ю. Левицького.¹⁵

Інтенсивність дослідження української діаспори вітчизняними ученими припадає на період незалежності України. Цій проблемі присвячені дисертаційні дослідження Л.І. В. Герват – Мараморошині (Румунія)¹⁶ М.М. Горного – українській інтелігенції Холмщини та Підляшшя у ХХ ст. (Польща)¹⁷, В.Б. Черватюк – українцям Франції¹⁸. Оригінальними і аргументованими вийшли публікації В. Сергійчука¹⁹ І.Вінниченка²⁰, В. Євтуха²¹, Ф. Заставного²². Все ж, попри свіжість висновків, оригінальність постановки проблем у цих працях розглядаються загальні тенденції здебільшого етнічно – демографічного характеру, і лише окремі аспекти національно – культурного розвитку.

Проблеми і шляхи формування української діаспори у Росії в різний період колонізації

...ся у дослідженнях Т.Д.Крамарчук²³,
... Є.І. Петренка²⁵. Антиукраїнській
...ського самодержавства (1900 - 1914)
...зв дослідження А.Ц.Сініцький²⁶.
...взаємовідносин України з Росією у
...ціонально - визвольних змагань
...зняті О.В. Кудлай у її дисертаційній
...женій у 1997 р.²⁷

...по іншому, у цей період, ставляться до
...української діаспори учені Російської
...де досі відсутні фундаментальні праці
...питання, в той час, як іншим етносам
...свої праці М.М. Колоткін, Т.П.Плохот-
...І.В. Кальвіна, О.В. Козлов, В.В. Щеглов. У
...мережа, йдеться мова про прибалтійські
...ри, німецьку, єврейську меншини тощо.²⁸

Як бачимо, учені в цілому досить інтенсивно вивчають українську діаспору, однак, історіографія її 20-х - 30-х рр. ХХ ст. у Російській Федерації нараховує ще досить мало робіт. А між тим, період 20-х - 30-х років є унікальним для вивчення життя українців в Росії. На їх становище впливало декілька чинників. З однієї сторони, декларована політика коренізації (українізації) створювала передумови для національного та культурного розвитку. З іншої - її згортання є прикладом подвійних стандартів, трагедії великого народу у період сталінських репресій, які з особливою витонченістю велися проти українського населення.

Згідно перепису 1926 року у Російській Федерації проживало 7957,9 тис. українців. В т.ч. у Європейській частині - 5803,3 тис., в Азійській - 2000,5 тис. чол. Цілком природно, що на кінець 20 - х років число українців в Російській Федерації збільшилося. Якщо прийняти тільки середній коефіцієнт річного приросту населення в 2,4%, то загальне число їх на 1929 рік мало бути 8566 тис. чол. Зокрема, у Європейській частині РСФРР, мали б бути такі цифри (тис.чол.): Північний Кавказ - 3337,3, Центрально - Чорноземна область - 1773,6, Нижня Волга - 472,2, Середня Волга - 217,9, Башкирія - 83,1, Крим - 83,1, Урал - 51,1, Північ - 0,81, В'ятка - 0,72.²⁹

На 1926 рік динаміка розселення українців у найбільш чисельному регіоні їх компактного проживання - Північному Кавказі, виглядала такою: Кубанський округ - 915402 чол. або 61,5% від загального числа населення, Донський - 498287 (44%), Армавірський - 305126 (32,1%), Ставропольський - 245753 (38,8%), Сальський - 207195 (43,9%), Північно - Донецький - 206520 (55,1%), Терський - 194093 (30,2%), Таганрозький - 191771 (71%), Чорноморський - 103991 (35,7%), Майкопський - 94301 (28,6), Шахтинський - 70786 (13,1%), Сунженський - 2522 (72%)³⁰.

Не менш цікавою була статистика розселення українців у Центрально - Чорноземній області, де вони складали 14,63%. З цього числа основна їх маса проживала у п'яти округах - Росошанський - 680609 або 89,1% від всього населення округу, Острогоський - 381700 (49,9%), Белгородський - 315360 (36,0%), Льговський - 144900 (14,76%), Борисоглебський - 107500

(12,3%)³¹. На Нижній Волзі (без Республіки німців) українці складали 10% населення краю. Основна їх маса розподілялася у трьох округах - Камишинський, Астраханський, Балашевський³².

Як свідчить статистика, компактність проживання українського населення у різних регіонах Російської Федерації створювала умови і одночасно висувала вимогу національно - культурних перетворень, про які наголошувалося на Х з'їзді РКП(б).

Які ж причини послужили поштовхом запровадження політики коренізації? Введення її, насамперед, було викликано зростанням національної самосвідомості народів у період бурхливого часу революції та громадянського протистояння у різних регіонах Росії. Це значно каталізувало національні процеси, що активно почали протікати на теренах царської Росії, а згодом СРСР.

Визначаючи один з головних аспектів національної політики: політику коренізації - Х з'їзд РКП(б) наголошував, що завдання полягають у тому, аби допомогти масам не великоруських народів наздогнати у суспільно - економічному розвитку Центральну Росію, сприяти їм: а) розвивати і зміцнювати у себе радянську державність у формах, що відповідають їх національно - побутовим умовам, традиціям цих народів; б) розвивати і зміцнювати у себе на рідній мові діяльність суду, державної адміністрації та самоврядування, органи господарювання, комплектуючи їх людьми місцевими, що знають побут і психологію населення даного регіону; в) розвивати у себе пресу, школу, театр, клубну справу і взагалі культурно - освітні установи на рідній мові; г) створити і розвивати широкую мережу курсів і шкіл як загальноосвітніх, так і професійно - технічних на рідній мові.³³

Висунуті положення політики коренізації конкретизувалися у рішеннях XII з'їзду РКП(б), в яких зверталася увага на необхідності прийняття спеціальних законів, котрі забезпечували б вживання рідної мови у всіх державних органах, законів, які б переслідували і карали б зі всією революційною суворістю порушників національних прав, особливо прав національних меншин.³⁴

Реалізуючи такі політичні підходи, III з'їзд Рад Союзу РСР у резолюції з питань радянського будівництва доручив Центральному виконавчому комітету Союзу РСР ввести у всі виборні органи представників національних меншин, а у випадках значного числа представників національних меншин у регіоні, створювати окремі Ради в вживанням мов цих національностей, організувати там школи і суди на рідній мові тощо.³⁵

Все це вселяло сподівання, що вище керівництво та державне керівництво твердо взяті курс на національній політиці не на асиміляцію, а на повільну інтеграцію націй в нове державне утворення. Зауважимо, що такий курс не тільки 20-х років приніс перші позитивні результати. У 23 автономних об'єднаннях із 12140 осіб національностей, 6661 або 54,8% були однорідними радянськими громадянами національностей, 4655 - національностей

інших національностей, 824 - національно змішаними. Зрушення намітилися також і у постановці національної освіти та розвитку національної культури. За даними шкільного перепису, проведеного у 1927 році по РСФРР охоплення дітей школами по регіонах складає від 53 до 70%. Одночасно перепис показав, що у національних областях та районах охопленість школами зростала значно швидшими темпами. Якщо по СРСР охопленість школами II ступеню виросла з 82,3 до 90,9 на тисячу чол. населення то в Дагестані з 43,3 до 68,3, по Чувашії - з 85,7 до 107,6, по Туркменії — з 36,3 до 41,9.

Позитивно виглядає ситуація з національною книгою. Із 54 мов, якими була видана література у 1927 році, більше половини не були зовсім представлені в книжковій продукції царської Росії. З тих мов, що мали писемність у 1913 році, темпи росту склали: білоруської - в 55 разів, осетинської - 22, тюркських - 16, якутських - 37 разів, узбецьких - в 24 рази, казахських — в 11 разів.

На цьому фоні контрастно виглядають результати політики коренізації на цей період по відношенню до українського населення як у Російській Федерації, так і на Україні. Якщо кількість учнів, що навчалися на рідній мові у грузин була 98,1%, узбеків - 96,9%, тюрків - 95,5%, татар в Татарській республіці - до 95,7%, то українців по Україні - 93,9%³⁶. У порівнянні з білоруською (55 разів проти 1913 року) тираж української книжки виріс у 37 разів.

У цьому проявилася непослідовність вищого політичного і державного керівництва у здійсненні політики коренізації серед українського населення. Це особливо ілюструється станом національна освіти українців у Російській Федерації. Скажімо у Казахстані (на той час автономній республіці РСФРР) на середину 20-х років українське населення в цілому складало 12,8%, а шкіл I-го ступеню на українській мові було лише дві, якими охоплено лише 0,02% дітей. У той же час, коли татар проживало у цій республіці 2,7%, а шкіл першої ступені вони мали 34, з охопленням 20% дітей³⁷.

Не кращими справи були і в інших регіонах, зокрема Туркестані, де було пріоритетне ставлення до розвитку культури, мови корінної нації. Про стан українського життя у цьому регіоні "Вісті ВУЦВКа" писали так: "Український комітет засновано у 1918 році. Була своя рідна хата — школа, клуб із залом для вистав та кімнатами для гурткової роботи. Обрали Раду з 37 чоловік. Зорганізували бібліотеку. Навіть свій кооператив був при клубі. Проте у 1922 році було скасовано інститут представника української меншості при Раді національностей. Клуб забрано від комітету. З цього ж року школу перетворено з української у залізничну. Нині в 9-ти річці з 569 учнів 312 українців. І це коли у самому Ташкенті 8 тис. українців, а у Туркестані 500 тис."³⁸

Не краще складалася ситуація із реалізацією політики коренізації серед українців і в інших регіонах Російської Федерації. Причина такого стану, на думку тогочасних керівників крилася в

тому, що на практиці ще "тяжкі тем-на спадщина" минулого, котра знаходить свій вияв у пережитках велико державного шовінізму, що є наслідком привілейованого становища великоросів. Ці пережитки живуть ще в головах радянських працівників як цен-тральних, так і місцевих. Вони отримують підтримку у вигляді нових великоруських явищ, які проявляються у зв'язку з політикою НЕПу.

29—30 квітня 1925 року у Москві Раднацменом РСФРР була проведена нарада з питань українізації. Про ставлення до цієї наради свідчить те, що на неї не прибули запрошені організатори виконання політики коренізації з більшості регіонів проживання українців. І все ж, нарада відбулася і у ній взяли участь керівні працівники Раднацмену, українського центрального бюро, обласних відділів освіти Кубані, Гомелю, Смоленська, представники комісаріатів освіти України, Білорусії. Найперше на засіданні наголошувалося на тому, що, хоча пройшло уже сім років після революції, українсько-білоруське питання до цих пір не вирішено. Підкреслювалося, що ряд облвно просто не бажає займатися цією важливою справою, а щоб виправдати свою бездіяльність, посилається на те, що населення, нібито, не бажає перевести шкіл на рідну українську мову³⁹. В результаті на 7-мільйонне українське населення Російської Федерації є всього 293 школи (повних і неповних 4-річок) та декілька семирічок і шкіл II ступеню.

Одночасно підкреслювалося, що не дивлячись на таку нерозвинуту мережу освітніх закладів, в останній час спостерігається і її скорочення, як сталося, наприклад, в Омській губернії, де замість 35 шкіл у 1924 році, у 1925 році стало 13. Деяка робота ведеться у Воронежській губернії. Курська губернія все ще роздумує, а на Далекому Сході і досі ще не вирішено чи є у них взагалі українці⁴⁰.

Оцінюючи причини такого стану, заступник голови Раднацмену РСФРР Давидов на нараді наголошував, що відставання з українською роботою викликане насамперед, тим, що не було сильного поштовху з боку центральних радянських та партійних структур.

Документи багатьох центральних і місцевих державних установ Російської Федерації засвідчують, що корінного перелому у здійсненні політики коренізації тут наприкінці 20-х років не відбулося. Зокрема, у доповіді комісії з коренізації, підготовленої на початок лютого 1930 року, підкреслювалося, що, незважаючи на велике число директив та організаційно-методичних вказівок, зрушення у справі українізації не відбулося. Наголошувалося на тому, що завершенню українізації в усіх областях Російської Федерації перешкоджає відсутність кваліфікованих педагогічних кадрів⁴¹.

Негативна оцінка стану українізації висловлюється у доповіді Держплану РСФРР та співповіді Народного комісаріату робітничої інспекції РСФРР і відділу нацмен-шин при Президії ВЦВКу 10 лютого 1931 року. Зокрема, вказувалося на відсутність системного обліку виконання директив уряду по задоволенню потреб національних меншин, а також результатів діяльності народних

комісаріатів і місцевих органів влади у цій сфері, вкрай недостатній вияв ініціативності та наполегливості при здійсненні українізації, відсутність організаційно-технічного забезпечення з боку Вищої Ради народного господарства, наркоматів фінансів, праці, соцбезу⁴².

Як переконалися, крім інертності, пасивності у проведенні українізації, об'єктивною трудностю її була відсутність необхідних педагогічних кадрів, кадрів працівників культури та національних державних структур. Газета "Вісті ВУЦВКА" у червні 1927 року відмічала: "Останнє розпорядження Наркомосу РСФРР про надання освітній роботі серед українського населення більшої плановості та поступовості... висуває нагальну потребу підготувати нові кадри українських учителів для шкіл, що мають українізуватися чи відкриватися заново за планом загального навчання. Звичайно ті 25—30 чол. нових педагогів, що щороку випускає Полтавський Педтехнікум, будуть для Північного Кавказу (Кубань — авт.) краплею у морі. Кількість нових українських педагогів треба збільшити в два-три рази"⁴³.

Нестача педагогічних кадрів для українських шкіл в РСФРР пояснювалася, насамперед, відсутністю українських педвузів у найбільших регіонах проживання українців. Вагомо не мала змоги допомогти учительськими кадрами і Україна. У неї на той час також не вистачало близько 6000 учителів для молодшої школи⁴⁴.

У багатьох офіційних документах 20-х років однією із обставин, що негативно впливала на українізацію, називалося пасивне ставлення до неї українського населення. Нібито не бажали українці відкривати школи на рідній мові, себто малося на увазі слабе прагнення українців до самоідентифікації. Справді, певна частина українського населення в умовах співжиття з панівною нацією піддавалася асиміляції. Однак небажання відкривати школу з навчанням на рідній мові на практиці пояснювалася іншими обставинами. Про одну із вагомих причин цього явища йшлося на Першому українському учительському з'їзді, який відбувся у травні 1925 року на Кубані. На ньому підкреслювалося, що "населення збите з пантелику через зміну мови викладання у школі... Були школи українські, переведено їх на російську мову, а тепер знову вживаються заходи до їхньої українізації"⁴⁵. Один українець з Кубані, як наводилося на нараді з питань українізації 29—30 квітня 1925 року, оцінював ситуацію з політикою коренізації так: "При царі нам надавали ходу, тепер тоже самое. Буде вам дурить"⁴⁶.

Здебільшого негативне ставлення українського населення до відкриття початкових шкіл на рідній мові, як першооснови українізації, визначалося відсутністю перспективи подальшого продовження навчання дітей на рідній мові: шкіл II ступеню було одиниця, а українські вузи — відсутні. Що стосується ставлення населення до визначення національної приналежності, тобто національної самоідентифікації, то воно прагнуло до неї

висловлювало у при визначенні рідної мови при переписах та обстеженнях. На Далекому Сході, наприклад, 51,5% українців у час перепису 1926 року визнали за рідну мову - українську. На Нижній Волзі — 71,5%, Сибіру — 56,5%, на Північному Кавказі це ставлення визначалося так: Кубанська округа — 85%, Донська — 51%, Армавірська — 24%, Ставропольська — 34,7%, Сальська - 80,6%, Північно-Донецька — 94,0%, Терська — 49,1%. Чорноморська — 50,0%, Майкопська — 36,6%, Шахтинська — 58,2%⁴⁷.

Про приналежність до українства, потяг до рідної мови і культури засвідчує поява та діяльність різноманітних українських товариств на терені РСФРР. Так, у Москві у середині 20-х років розпочало діяти земляцтво пролетарського студентства, яке уже в 1927 році нараховувало у своєму складі 1400 членів⁴⁸. У цей же час у Ленінграді активністю відзначалася діяльність Товариства дослідників української історії, письменства та мови, на чолі якого стояв відомий учений, невтомний поборник і дослідник української культури В.М.Перетц²². При Ленінградському географічному інституті К.Г.Черв'як організував етнографічну секцію, у яку ввійшли студенти вузів, інші поціновувачі української культури у Ленінграді. Крім регулярних занять, з метою самопідготовки, секція влаштовувала засідання, на яких заслуховувалися доповіді з проблем української культури, історії, проводилися культурно-етнографічні вечори, як ось української музики та пісні тощо⁴⁹.

Одним із вагомих чинників, що також впливав на поглиблення політики коренізації серед українського населення Російської Федерації, була всебічна допомога Україні. Її здійснювали різні державні структури і найбільше Наркомат освіти УСРР. Наприкінці 20-х років НКО УСРР в реалізації цих завдань нагромадив чи-малий досвід. Він вилився у широку програму, узагальнену у постанові НКО УСРР від 25 лютого 1929 року "Про роботу НКО УСРР у справі задоволення культосвітніх потреб українського населення, що живе на терені РСФРР та інших Союзних Республік". Ця програма мала здійснюватися такими шляхами:

1) у галузі соціального виховання сприяти забезпеченню українських шкіл в інших радянських республіках відповідними вчителями; постачанню трудшкіл підручниками; використовувати Всеукраїнський заочний Інститут народної освіти для підвищення кваліфікації учителів українських шкіл поза межами УСРР.

2) У галузі професійної освіти — встановити певну кількість місць у вузах УСРР усіх типів для українців із інших республік Союзу, вживаючи заходів для забезпечення цих слухачів стипендіями.

3) В галузі політичної освіти — відряджати для роботи серед українського населення інших радянських республік певну кількість робітників, котрі закінчують факультет політосвіти Харківського ІНО; виділити на факультеті політосвіти місця для підготовки працівників з місцевих українців, яких командують органи народної освіти Союзних

республік; здійснювати консультування в питаннях методичних та видавничих (щодо літератури в галузі політосвіти); за рахунок місцевих органів народної освіти РСФРР та інших республік командувати лекторів на курси підготовки та перепідготовки політосвітніх працівників; відповідним органам Союзних республік сприяти у комплектуванні бібліотек українською літературою.

Ставилися також конкретні завдання у галузі мистецтва, кіно, науково-дослідної роботи, книгодрукування тощо⁵⁰.

Отже, як свідчать архівні джерела та праці дослідників, наприкінці 20-х років здійснення політики коренізації українського населення Російської Федерації диктувалося рядом об'єктивних та суб'єктивних чинників. Найпершим і найголовнішим її результатом у цей період було те, що коренізація у регіонах компактного проживання українського населення сприяла розвитку національної самосвідомості, стимулювала потяг до вивчення рідної мови, історії, пошуку шляхів збереження вікових традицій. Вона поступово охоплювала усі регіони проживання українства. У той же час у її проведенні спостерігалися подвійні підходи зі сторони політичних та державних керівних структур.

З одного боку, владні структури та органи політичного керівництва здебільшого багато

чисельними рішеннями декларували пріоритетність українізації, з іншого — свідомо гальмувати її ведення, прикриваючись фразеологією про консервативність українського населення у справі відкриття національних шкіл тощо. Владні структури країв, губерній, областей іноді відкрито чинили опір українізації, в основному зосереджували свої зусилля на другорядних питаннях, у багатьох випадках залишали поза увагою такі принципові питання як підготовку відповідних кадрів, відкриття національних українських вузів, газет, журналів, формування національних районів, сілрад, підтримку національних культурницьких організацій українців тощо. Все це стало результатом того, що політика коренізації серед українського населення РСФРР наприкінці 20-х років йшла значно повільнішими темпами, ніж серед інших національностей.

Отже, аналіз опублікованої монографічної літератури, наявної документальної бази в архівах дозволяє стверджувати, що на сьогодні відсутня комплексна праця з проблем функціонування української меншини в Російській Федерації у 20-х - 30-х рр. ХХ ст. Її підготовка і публікація надасть можливість підготувати і зробити необхідні рекомендації, що сприяли б розвитку українського національно - культурного життя на теренах Російської Федерації.

Примітки

1. Зібралось українство з усього світу // Сільські вісті. Газета захисту інтересів селян України.- Київ.- 2001.- 21 серпня.- с.1.
2. Єфименко П.О. О малороссиянах в Оренбургской губернии // Основа .- 1861.- № 9.- С.189 - 192
3. Перетяшкович Г. И. Малороссияне в Оренбургском крае при начале его заселения: По рукописным документам Архива Министерства юстиции // Труды VI Археологического съезда в Одессе. - Одесса, 1888.- Т.2.-С.373 - 397
4. Ден В. Э. Население России по пятой ревизии: Подушная подать в XVIII веке. В 2-х т.- М.: Университетская типография, 1902.- 377 с, 319с.
5. Комиссаров Г. Население Башреспублики в историко - этнографическом отношении: Материалы общества по изучению Башкирии.- 1928.- № 6 - 7.-С.73 - 85
6. Фиельструп Ф. А. Этнический состав населения Приуралья.- Л.: Изд - во АН СССР, 1928.-38 с.
7. Ташкин С.Ф. Иногородцы Приволжско - Приуральского края и Сибири. Вып. 1 - Оренбург, 1921.- 249с.
8. Островский З. Проблемы украинизации и белоруссизации в РСФСР.- М., 1931
9. Бежкович А.С. Этнические особенности земледелия у народов Башкирии.- Уфа, 1973.- Т. 5.- С. 61 - 93

10. Брянцева Л.И. Украинские песни в Башкирии // Фольклор народов РСФСР: межвузовский сборник Уфа, 1980.- С. 28 - 36
11. Брук С.И., Кабузин В. М. Численность и расселение украинского этноса в XVIII - нач. XX в. // СЭ.- 1981.- № 5 .- С. 15 - 31
12. Бабенко В.Я. Украинцы Башкирской ССР: поведение малой этнической группы в полиэтничной среде.- Уфа, 1992.- 260 с.
13. Кубійович В. Українська діаспора в СРСР у світлі переписів населення - Мюнхен, 1979; - 98с.
14. Марунчак М. Українці в СРСР поза позакордоном УССР.- Вінніпег, 1974.- 248 с.
15. Левицький Ю. Українці в Російській Федерації // Визвольний шлях.- 1999.- № 1 - С. 35 - 41
16. Горват Любов - Ірина Василівна Соціально - економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918 - 1945 рр. Автореф. дис. канд. іст. наук. - Київ, 1999. - 17 с.
17. Горний Михайло Михайлович Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у ХХ ст. Автореф. дис. канд. іст. наук.- Київ, 1999.- 17 с.
18. Черватюк Вікторія Богданівна Громадська культурно - освітня та наукова діяльність українських емігрантів у Франції в 20 - 30 ті роки ХХ століття. Автореф. дис. канд. іст. наук. - Київ, 1996 - 22с.
19. Сергійчук В. Східна діаспора. Українці за рубежем. // Наука і суспільство.- 1996.- № 3 - 4 - С.12 - 16; Українці в імперії.- К.: МП "Фотовідеосервіс", 1992.- 92 с.

20. Винниченко І. Нашого цвіту по всьому світі (Українці в Росії, Молдові, Казахстані) – К., 1992; Українці в державах колишнього СРСР: історико – географічний нарис.- Житомир: Львонок, 1992. – 164 с.
21. Євтух В.Б. Українська діаспора: шляхи формування та сучасні процеси // Український географічний журнал.- 1993.- 151.- С. 53 – 57.
22. Заставний Ф, Д. Східна українська діаспора.- Львів: Світ, 1992. – 172 с.
23. Крамарчук Тетяна Дмитрівна Українська діаспора республіки Башкорстан: історія формування та особливості існування в іншомовному середовищі. Автореф. дис. канд. іст. наук.- Донецьк, 2000.- 19 с.
24. Мазука Людмила Іванівна. Формування української меншини в Казахстані (80 р XIXст - поч. 30-х рр. XX ст.) Автореф. дис. канд. іст. наук.- Київ, 1996.- 25 с.
25. Петренко Євген Дем'янович Переселення козаків і селян України на Кубані (1792 – 1917) роки. Дис. канд. іст. наук. – Київ, 1997.- 206с.
26. Сініцький Андрій Цезарович Антиукраїнська політика Російського самодержавства (1900 – 1914 рр.) Автореф. дис. канд. іст. наук. – Київ, 1997 – 22с.
27. Кудлай Олександра Борисівна Центральна Рада і Тимчасовий Уряд: боротьба за автономію (березень – жовтень 1917 р). Автореф. дис. канд. іст. наук.- Київ, 1997.- 18 с.
28. Колоткин М.Н. Балтийские диаспоры: социальное – политический аспект (1917 – середина 30-х гг.): Дисс... докт. ист. наук. – Томск, 1997.- 385 с.; Плохотнюк Т. Н. Немецкое население Северного Кавказа: социальное – экономическая, политическая и религиозная жизнь (конец – XVIII – середина XX ст.): Дисс... канд. ист. наук. – Ставрополь, 1995. – 308 с.; Кальмина Л. В. Еврейская община Западного Забайкалья (60-е годы XIX века – февраль 1917): Дисс...канд. ист. наук. – Улан – Уде, 1998. 174 с.; Козлов А. В. Советская печать о проблемах национальных отношений в период образования СССР. Дисс... канд. ист. наук.- СПб., 1992. - 205 с.; Щеглов В.В. Эволюция государственной политики формирования населения Сахалинской области (1925 - 1999): Дисс... канд. ист. наук. – Южно – Сахалинск, 1999.- 200с.
29. Островский З. Проблема украинизации и белоруссизации в РСФСР.- М., 1931.- С. 18.
30. Там само.
31. Там само. – С. 19.
32. Там само. – С. 20 – 21.
33. Там само.
34. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Ч. I. Изд. 7-е – М., 1953. – С. 458 – 459.
35. Там само.
36. Там само.
37. Неукраїнські українці // Вісті ВУЦВКа. Харків, 1927. – 15 жовтня.- С. 3
38. Шейко М. Українці у Ташкенті // Там само. – 28 жовтня.- С. 3
39. Центральний державний архів вищих органів державної влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166, оп. 5, спр. 16. – Арк. 2.
40. Там само. – Арк. 12.
41. Державний архів Російської Федерації. (ДАРФ) – Ф. А-2307, оп. 16, спр. 4. – Арк. 61 зв.
42. Там само. – Спр. 6. – Арк. 21, 21 зв.
43. Леміш Петро. Не український відділ, а Кубанський український т ехнікум // Вісті ВУЦВКа.- 1927. – 23 червня.- С. 3
44. Бюлетень НКО УСРР. – 1929. - № 11. – С. 143.
45. Антонов В. Український учитель у РСФРР // Радянська освіта.- 1926. - № 7 – 8. – С. 93
46. ЦДАВО України.- Ф. 166, оп. 5, спр. 16. – Арк. 12.
47. Л-он. Українське студентство у Москві (земляцтво пролетарського студентства України в Москві) // Вісті ВУЦВКа.- 1927. – 26 липня.- С. 3
48. Копержинський Кость. Діяльність “Т – ва дослідників української історії, письменства та мови в Ленінграді” // Шлях освіти. – 1926. - № 5 – 6. – С. 255 – 258.
49. Українська етнографічна секція при географічному інституті // Червоний шлях. – 1924. - № 3. - С. 279.
50. Про роботу НКО УСРР у справі задоволення культосвітніх потреб українського населення, що живе на терені РСФРР та інших Союзних Республік // Бюлетень НКО. – 1929. - № 11. – С. 143 – 146.

